

پ.د. دانا عەلی ساڵح بەرزنجی

دیوە تاریکەکەی ئەزموونی حوکمڕانی لە هەرێمی کوردستان

دەستپێك..

هەرێمی کورستان، وەك کیانێکی سیاسی، لە بۆشاییەوە نەهاتووە؛ بەرهەمی خەباتێکی دوورودرێژ و نەپساوەیە، لە دۆخێکی نێودەوڵەتیدا وەکو دیفاکتۆ هاتەکایەوە و لە دوای ڕاپەڕینی گەل لە ساڵی ١٩٩١ و کشانەوەی دامودەزگا فەرمییەکان لەلایەن بەغداوە و دواتر ئەنجامدانی یەکەمین هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان، بەدیاریکراوی لە ١٩٩٢/٠٥/١٩، جۆرێك لە سەربەخۆیی ئیداریی بەخۆیەوە بینی. ئیدی لەوێوە چیرۆکی حوکمڕانی خۆبەخۆی هەرێمی کوردستان، بە جۆرێك لە جۆرەکان، دەستیپێکرد.

هەنووکە نزیکەی سێ دەیە بەسەر ئەو ڕووداوە مێژووییەدا تێدەپەڕێت؛ ئێستا پتر لە نەوەیەک پێگەیشتووە کە سەردەمی ڕژێمی بەعسیان نەبینیوە و لە سایەی دەسەڵاتی خۆماڵیدا چاویان هەڵهێناوە، دەپرسن هەرێمی کوردستان چ پەرەسەندنێکی بەخۆوە بینیوە؟ چۆن بتوانین هەڵسەنگاندنێکی هێمن و ورد بۆ ئەوە بکەین کە ئەم ماوەیەی حوکمڕانی بەرهەمی هێناوە؟

کاتی ئەوەیە کە بە جیددی ئاوڕ لەو ئەزموونە بدرێتەوە و پەنجە لەسەر برینە قووڵەکانی دابنرێت و ڕێگەچارەی گونجاو بۆ ئەو گرفت و کەموکوڕییانە بدۆزرێتەوە، کە تا هەنووکە پێوەی دەناڵێنین. بۆیە دەپرسین: ئایا ئەوانەی جڵەوی دەسەڵاتیان بەدەستەوە بووە، سەرکەوتوو بوون لە ئیدارەدانی کۆمەڵگە و بەرەوپێشبردنی، یاخود نەخێر نەیانتوانیوە وەکو پێویست لایەنە جیاوازەکانی حوکمڕانی بخەنە سەرپێ و زیاتر ڕۆڵی پیاوی سیاسەتیان بینیوە و نەیانتوانیوە بگەنە ئاستێک ڕۆڵی پیاوی بنیاتنانی دەوڵەت و دەوڵەتداری ببینن و لە بەرانبەردا بوون بە پارێزەری کورسی و دەسەڵاتی خۆیان و پارتەکانیان و کورسی و دەسەڵاتی خۆیان و بەرژەوەندی تایبەتیان خستووەتە پێش بەرژەوەندیی گشتییەوە و نەیانتوانیوە بناغەی سستمێکی حوکمڕانیی تەندروست دابڕێژن و ئەزموونەکەیان گیرۆدەی چەندین گرفت و ئاریشەی قووڵ کردووە، کە چارەسەرکردنیان ماوەیەکی زۆری پێویست بێت؟ بۆ ئەمە پێویستە لە چەند ڕەهەند و لایەنێکەوە هەڵسەنگاندن بۆ ئەو ماوەیە لە حوکمڕانی بکرێت؛ بۆ هەڵسەنگاندنیش پێویستە هاوسەنگییانە و بابەتییانە تاوتوێی ئەو مژارە گرنگە بکرێت، چونکە ناکرێت لایەنە پۆزەتیڤەکان نادیدە بگیرێن و هێڵی تان و پۆیان بەسەردا بهێنرێت؛ هەرێمی کوردستان لە سیساڵی ڕابردوودا پەرەسەندنی باشی بە خۆوە بینیوە، بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە کە ئایا لە ئاستی پێویستدا بووە، یان نا؟ ئایا دەکرا کاری باشتر بکرێت و نموونەیەکی سەرکەوتووانەی حوکمڕانی پێشکەش بکرێت؟ ئایا ئەم ئەزموونە شیاوی ئەوەیە –وەک بەرپرسان دەڵێن– بۆ شوێنی تر بگوێزرێتەوە؟

بە کورتی، ئێمە لێرەدا تەنها تیشکێک بەخێرایی دەخەینە سەر دیوە تاریکە مەترسیدارەکەی ئەزموونی سی ساڵەی حوکمڕانی لە هەرێمی کورستان و گریمانەی ئەوەمان کردووە کە نەخێر لە ئاستی پێویستدا نەبووە و دیوە تاریک و مەترسیدارەکەی ئەو ئەزموونە کاریگەریی نەرێنیی گەورەی لەسەر ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووریی و کولتووریی کۆی کیانەکە و هاوڵاتییانیش هەبووە و دەبێت، هەروەک چۆن کاریگەریی نەرێنیی لەسەر ئایندەی ژیانی نەوەکانی ئایندەو سستمی حوکمڕانییش هەبووە و دەبێت لە هەرێمی کوردستان، هەربۆیە ئەم ئەزموونە شیاوی گواستنەوەش نییە بۆ هەر شوێنێکی دی. بۆ سەلماندنی ئەمە دەبێت شیکارێک بۆ دۆخی هەرێمی کوردستان و شێوازی بەڕێوەبردن و حوکمڕانی بکەین لە هەرێمی کوردستان لە چەند ڕەهەندێکی جیاوازەوە.

یەکەم: لەڕووی سیاسییەوە:

لەڕووی سیاسییەوە، هەرێمی کوردستان، لەگەڵ ئەوەی لە سەرەتاوە هەڵبژاردنی ئەنجامدا، کە هەنگاوێکی ئەرێنی بوو، پارتە سەرەکییەکان نەیانتوانی دەرەنجامەکانی هەڵبژاردن قبووڵ بکەن و بە ڕێککەوتنی پەنجا بە پەنجا هەرێمیان بەڕێوەبرد، کە ئەمە تا هەنووکە ڕەنگدانەوە نەرێنییەکانی لە زۆربەی کایەکانی ژیانی سیاسیی و ئابووریی و کۆمەلایەتی و دامەزراوەییشدا بەردەوامە. ئەمە وێڕای هەڵایسانی چەندین جەنگی ناوخۆیی لە نێوان پارتە سیاسییەکاندا، لە نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو، کە ماڵوێرانکەرترینیان جەنگی ناوخۆیی نێوان پارتی دیموکراتی کورستان و یەکێتی نیشتمانیی کوردستان بوو، کە دوای نزیکەی چوار ساڵ لە جەنگ و کاولکاری (١٩٩٤–١٩٩٨)، بە ڕێککەوتننامەی واشنتۆن سنووری بۆ دانرا، ئەم جەنگە شیرازەی فەرمانڕەوایەتیی شێواند و هەرێمی کوردستانی لە چەندین ڕووەوە لەت کرد و بووبە هۆی پەلکێشکردنی بێگانە و ناحەزان بۆ ناو هەرێم و دەستێوەردانی دەرەکیی لە کاروبارەکانیدا ئاسانتر کرد.

ئیدی وایلێهات، لەو ماوەیەدا، دوو جۆر دەسەڵات لە دوو زۆرنی جیاوازدا پیادە بکرێت، ئەمەش گورزێکی کەمەرشکێن بوو بۆ ئەزموونی دەسەڵاتداری لە هەرێمی کوردستان و شیرازەی دامەزراوەکان تێکچوو و هەتا ئێستاش لێکەوتەکانی ئەو جەنگە بەکردەیی بەرۆکی سستمی دەسەڵاتداریی بەرنەداوە، دیارترین بەڵگەش بۆ ئەمە جیاوازی دەسەڵاتی سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران و جێگرەکەیەتی لە سنووری زۆنی زەرد و سەوزدا، بەتایبەت لە کۆکردنەوەی سەرچاوەی داهات و بەڕێوەبردنی دارایی و بەڕێوەبردنی دامەزراوە خۆجێیەکان بەجۆرێک لە جۆرەکان و مانەوەی «سنووری دێگەڵە» وەک هێڵێکی ڕەش بۆ دابەشکردنێکی ناوخۆیی هەرێمی کوردستان. تەنانەت لە ساتەوەختی نووسینی ئەم چەند دێڕەدا (٢٠٢٢/٣/٣)، سەرۆکی حکومەتی هەرێم لە کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانیدا لە هەولێر ناڕەزایی و نیگەرانی خۆی لە نەگەڕاندنەوەی داهاتی ناوخۆی سنووری زۆنی سەوز بۆ خەزێنەی گشتی ڕاگەیاند، بەبێ ئەوەی هیچ ڕێگەچارەیەکی گونجاو و کردەیی بۆ ئەو پرسە هەبێت.

لەڕووی بەڕێوەبردنی پەیوەندییەکانی دەرەوە، تا ئێستا هەرچەندە نزیکەی (٤٠) کونسوڵخانە و نوێنەرایەتی وڵاتانی جیهان لە هەرێم بوونیان هەیە و نزیکەی (١٤) نوێنەرایەتی حکومەتی هەرێم لە دەرەوە هەیە، بەڵام هێشتا پارتەکان بۆ خۆشیان نوسینگەی نوێنەرایەتییان لە هەندێک لە وڵاتان هەیە، کە ئەمە پێچەوانەی فەلسەفەی حوکمڕانیی تەندروستە. لەلایەکی ترەوە، نەتوانراوە پەیوەندیی دیپلۆماسی لەسەر ئاستی فەرمی یەکبخرێت و هەر لایەنێکی سەرەکی کەوتووەتە بازنەی هەژموونی دەوڵەتێکی ئیقلیمییەوە،

هەروەک چۆن لە پرسە نیشتمانییە باڵاکاندا نەتوانراوە سازان و کۆدەنگیی تەواو دروست بکرێت و گوێ لە هەموو ڕا و بۆچوون و لایەنەکان بگیرێت و حساب بۆ دەرەنجامە نەخوازراوەکان بکرێت، نزیکترین نموونەش بۆ ئەمە ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی ساڵی (٢٠١٧) یە، کە هەرێم لە ئەنجامی لێکەوتەکانی، نزیکەی نیوەی ئەو خاکەی لەدەستدا کە بەدەستییەوە بوو، ئەمە وێڕای ئەو گۆشەگیرییەی کە دوچاری بووەوە و دەسەڵاتەکانی سنووردارکران. هەرچەندە سەربەخۆیی کوردستان خەونی لەمێژینەی هەموو تاکێکی کوردە.

ڕۆژنامەنووسان تا سنوورێکی دیاریکراو ئازادن و ناتوانن هێڵە سوورەکانی بەرژەوەندیی حیزبە دەستڕۆیشتووەکان ببەزێنن

وێڕای ئەمانە، نەتوانراوە بەرژەوەندییە باڵاکانی هەرێم بخرێنە پێش بەرژەوەندییە حیزبییەکانەوە لە بەغدا، هێندەی کار بۆ پۆست و جیاوکی کەسی و بنەماڵەیی و حیزبی کراوە، هێندە گرنگی بە پرسە گرنگ و چارەنوسسازەکان نەدراوە، وەک پرسی جێبەجێکردنی ماددەی (١٤٠)ی دەستوور و پێشمەرگە و ماف و شایستەکانی هەرێمی کوردستان و هاوڵاتیانی، بەڵکوو بەپێچەوانەوە، لە بەغدا شەڕی گەورە و کارتی فشاری زۆر لە دژی یەکتری بەکاردەهێنن، نوێترین بەڵگەش بۆ ئەمە شەڕی دوو پارتە دەسەڵاتەکەی هەرێمە لە بەغدا، لەسەر پۆستی سەرۆککۆمار، کە بە بەرچاوی دۆست و نەیارەوە ململانێیەکی توند لەسەر ئەو پۆستە دەکەن.

لەلایەکی ترەوە، هەرچەندە فرەیی حیزبی لە هەرێمی کوردستان هەیە، کە خۆی خاڵێکی ئەرێنییە، بەڵام بەشێکی زۆری پارتەکان لە دەوری دوو جەمسەردا دەخولانەوە و وەک ئامرازی فشار بۆ سەر یەکتری و لە پرسە جیاوازەکاندا بەکاردەهێنران.

دوای دروستبوونی پارتی ئۆپۆزسیۆنی کاریگەریش، کە خۆی خاڵێکی ئەرێنی بوو، قووڵبوونەوەی ڕکابەری و ململانێی نێوان ئۆپۆزسیۆن و دەسەڵاتی زیاتر کرد، بەڵام نە ئۆپۆزسیۆن توانی وەک ئۆپۆزسیۆنێکی کردەیی بەهێز کاربکات و دەرەنجامی هەوڵەکانی بە تەواوی بخاتە خزمەتی خەڵکەوە، نە دەسەڵاتیش توانی مامەڵەیەکی تەندروست لەگەڵ ئۆپۆزسیۆن بکات و چەندین بەریەککەوتنی ناتەندروست لە نێوانیاندا دروست بوو، کە

زۆر جار خەڵکی بەگشتی لێی زیانمەند دەبوون.

هەرکاتێکیش پارتەکانی دەسەڵات ڕێککەوتبن، وەک ئەوەی لە ڕێککەوتننامەی ستراتیژیی نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستاندا کرا، جۆرێک بووە لە ڕێککەوتن لەسەر دابەشکردنی دەسەڵات و پۆست و جیاوکەکان و جۆرێک لە دوو ئیدارەیی تێیدا ڕەنگی داوەتەوە. بەشداریی لایەنەکانی تریش، هێندەی ڕازاندنەوەی سفرەی حوکمڕانی و ڕازیکردن و بێدەنگکردنی هەندێک لایەنی ناڕازی و بەخشینی هەندێک پۆست و جیاوک بووە بە چەند لایەنێک، هێندە بە هاوبەشیکردنی ڕاستەقینەی بڕیارە چارەنووسسازەکان لە قەڵەم نادرێت.

لەلایەکی ترەوە، تا ئێستا بەتەواوی پابەند نەبوون بە وادەیەکی جێگیر بۆ هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان و ئەنجومەنی پارێزگاکان و ئەمەش دەکەوێتەوە بەر نەشتەری ویستی پارتە فەرمانڕەواکان و بەرژەوەندییەکانیان.

لەلایەکی ترەوە، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنییش، بەشێکی زۆریان کرانە پاشکۆی پارتە دەستڕۆیشتووەکان، ئەوانەی دارایی و ئیدارە و بڕیاری ئەو ڕێکخراوانەیان لەدەستدابوو و وەکو ئامرازێکی کۆنترۆڵکردنی ناتەندروست بەکارهێنراون، هەر لە فێرخوازانەوە بیگرە، تا دەگاتە مامۆستایان و پزیشکان و پارێزەران و کرێکاران و جوتیاران و پیشەوەران ...هتد، تەنانەت یەکێتییەکانی زانایان و ژنان و کەمئەندامان و کۆمەڵە و سەندیکاکانی ڕاوچییانیشی گرتەوە، تا کار گەیشتە ئەوەی تەنانەت ناوی ڕێکخراوەکان و کۆمەڵەکانیش دابەش کران؛ زاراوە و وشەکانیش بۆ هەمان ناوەرۆک بەشێوازی جیاواز و جیاکاری و دووبەرەکی بەکارهاتن؛ لەلایەک خوێندکار و ژن و کۆمەڵە... بەکارهات، لەلایەکی تر، بۆ هەمان ناوەرۆک، قوتابی و ئافرەت و یەکێتی... بەکاردێت!

ئیدی هەموو ئەوانە لەبری ئەوەی ببنە پردی گواستنەوەی خواستەکانی خەڵک و کۆمەڵگە بە دەسەڵاتی سیاسی و ڕێکخستنی داواکارییەکانیان، زیاتر بەلای ئەوەدا بوون کە وەک پاشکۆ و ئامرازێکی پارتەکانی دەسەڵات کار بکەن، ئەمەش بواری بۆ کارکردنی تەندروستی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی تەسک کردەوە، بەڵکوو وایکردووە ئەو ڕێکخراوانە نەتوانن ببنە ناوەندێکی کارا و بەهێز بۆ دروستکردنی فشار بەسەر دەسەڵاتدارانەوە. ئەگەر بێینە سەر ئازادی بۆچوون و ڕۆژنامەگەری، ئەوا هەرێمی کوردستان ئەزموونێکی تەواوی پێشکەش نەکردووە، ڕۆژنامەنووسان تا سنوورێکی دیاریکراو ئازادن و ناتوانن هێڵە سوورەکانی بەرژەوەندیی حیزبە دەستڕۆیشتووەکان ببەزێنن، شەهیدکرانی ڕۆژنامەنووسان دەستگیرکردنیان و سنووردارکردنی کارەکانیان و سوتاندنی کەناڵی

ئاسمانی و هەموو پێشێلکارییەکانی تر، کە ڕاپۆرتەکانی ڕێکخراوەکانی هیومان ڕایتس وۆچ و ئەمنیستی ئینتەرناشناڵ و ...، بەڵگەی ئەو ڕاستییانەن، تا گەیشتبووە ئاستێک حکومەت فەرمانگەیەک بەناوی «فەرمانگەی وەڵامدانەوەی ڕاپۆرتە نێودەوڵەتییەکان» بکاتەوە! کە دواتر ناوەکەی گۆڕدرا بۆ «لیژنەی هەڵسەنگاندن و وەڵامدانەوەی ڕاپۆرتە نێودەوڵەتییەکان»، ئەم دیوەی ئەزموونەکە ناشرینەییەکانی دەسەڵاتی گواستۆتەوە بۆ نێوەندە نێودەوڵەتی و جیهانییەکان و لێکەوتەی نێودەوڵەتیشی دەبێت.

ڕوویەکی تاڵی تری ئەزموونی حوکمڕانی لە هەرێمی کوردستان، بریتییە لە بوونی دەسەڵاتی قووڵ لەپشت دەسەڵاتە فەرمییەکانی هەرێمەوە؛ جێبەجێکردن، یاسادانان، دادوەری، کە پارتە فەرمانڕەواکان تەحەککوم بەکاری هەر یەکێکیانەوە دەکەن و هەژموونیان بەسەریانەوە هەیە، واتە زۆرجار لەپشت دامەزراوە فەرمییەکانەوە بڕیارەکان دەدرێن و ئەو دەزگایانە یان شەرعییەتی یاسایی پێ دەدەن، یاخود جێبەجێی دەکەن؛ پتر لەوە، هەرکاتێک ویسترابێت دەزگایەک لەکار بخرێت، یاخود کارایی نەهێڵرێت، یان بەجۆرێک لە جۆرەکان بێڕۆڵ بکرێت، زۆر بە ئاسانی دەستی بۆ براوە؛ بەتایبەت پەرلەمان؛ کە بە بەرچاوی هەموو دونیاوە، لە ٢٠١٥/١٠/١٢دا ڕێگری لە سەرۆکی ئەو کاتەی پەرلەمانی کوردستان (یوسف محەمەد سادق) کرا کە بچێتەوە پەرلەمان و کاری ئاسایی و یاسایی خۆی ئەنجام بدات!

هەروەک چۆن دامەزراوە فێرخوازی و پەروەردەیی و ئەکادیمییەکان، بە بەرایی و بالاوە؛ هەروەها شێوازی بەڕێوەبردنیان و دیاریکردنی بەرپرسان و بەڕێوەبەرانیان، هەر لەلایەن ئەو پارتانەوە بڕیاری لێدراوە، تا کار گەیشتووەتە ئەوەی، مەکتەبی سیاسی و لق و مەڵبەندی ئەو پارتانە ڕۆڵی یەکلاکەرەوەیان هەبێت لە یەکلاکردنەوەی پۆستە بالاکانی نێو زانکۆ و پەیمانگاکان، ئەمەش ڕەنگدانەوەی نەرێنیی لەسەر پرۆسەی پەروەردە و فێرکردن و بەرەوپێشچوونی ئەو دامەزراوانە جێهێشتووە، چونکە، زۆرجار، پێوەری حیزبیبوون خراوەتە پێش پێوەری لێوەشاوەیی و کارامەیی و توانای ئەو کەسانەی کە بۆ ئەو پۆستانە دیاری دەکرێن.

پەڵەیەکی ڕەشی تر بەم ئەزموونەی حوکمڕانییەوە بریتییە لە بێئومێدکردنی خەڵک بە گشتی لە چاکسازیی و هەنگاونان بۆ پێشەوە، هەروەها نەبوونی دامەزراوەیی بەهێز بە واتای وشەکە لە هەرێمی کوردستان، چونکە حیزب و بەرپرسە دەستڕۆیشتووەکان پۆستەکان هەڵی دەسوورێنن، هەروەک چۆن پۆستەکان بەستراونەتەوە بە کەسەکانەوە و دامەزراوەییبوون تێیاندا لاوازە؛ بە جۆرێک کە لەگەڵ گۆڕانی کەسێک لە پۆستێک، هەندێکجار تەنانەت بەرپرسەکە ئەرشیفەکەش لەگەڵ خۆی دەبات و بەرپرسی داهاتوو

له سەرەتاوە دەستپێدەکاتەوە، ئەمە وێڕای نەبوونی پلانی درێژخایەن و ستراتیژی بۆ شێوازی حوکمڕانی.

ئەزموونی حوکمڕانی لە هەرێم نەیتوانیوە پێش ڕووداوەکان بکەوێت و بە پلان هەنگاو بنێت، بەڵکوو زۆربەی کات دوای ڕووداوەکان کەوتووە، نزیکترین بەڵگەش بۆ ئەمە کارنەکردنە بۆ ڕێگریکردن لە بڕیارەکەی دادگای باڵای فیدراڵی پێش دەرکردنی بڕیاری « هەڵوەشاندنەوەی یاسای نەوت و گازی هەرێم بەبیانووی نادەستووریبوونی یاساکە»، کە لە ساڵی ٢٠١٢وە داواکە تۆمارکراوە! ئێستاشی لەسەر بێت هەوڵی کاری جیددی نادرێت بۆ مامەڵەی دروست لەگەڵ لێکەوتەکانی بڕیارەکە.

دیوێکی تریش بریتییە دیاردەی گەندەڵی کە بە سیستماتیک کراوە و، ئەمە لەسایەی نەبوونی دامەزراوەی سانسۆر و چاودێریی کارا بەسەر کار و ئەرکی دامەزراوە فەرمییەکانەوە، بەتایبەت حکومەت، کە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە کاروبار و بەرژەوەندیی هاوڵاتییانەوە هەیە و بواری گەندەڵی زۆرە لە کارەکانیدا.

دووەم: لەڕووی ئاسایشەوە:

ئەم ئەزموونەی هەرێمی کوردستان، کە دەکەوێتە نێوان بەرداشی فارس و تورک و عەرەبەوە، لەڕووی ئاسایشەوە، ئاسایش بەواتا فراوانەکەی، نەیتوانیوە هەنگاوی گەورە و ستراتیژی و دەوڵەتمەدارانە بنێت. سەرەتای ئەزموونەکە بە چەندین جەنگی ناوخۆیی و ململانێی چەکداری خوێناوی بوو، کە قوربانییەکی بێشوماری گیانی و ماددی لێکەوتەوە و چەندین نەوەی تری دەوێت تا کەمێک لە زامەکانی ئەو جەنگانە ساڕێژ دەبن. ئاوارەبوونی ناوخۆیی و پەلکێشکردنی وڵاتانی هەرێمی و بەغداش لە سەردەمی ڕژێمی بەعسدا، بۆ یەکلاکردنەوەی ململانێکان، دەرەنجامێکی تاڵی ئەو مێژووەن.

نەک هەر ئەوە، بەڵکوو ئاسایش بە واتا بەرتەسکەکەی تا ئێستاش لە مەترسیدایە، چونکە تا ئێستاش هێزی سەربازی و پۆلیس و ئاسایش و هەواڵگری، بەتەواوی لە دەستی حکومەت و وەزارەتی پێشمەرگە و ناوخۆدا نین؛ بەوشێوەیەی کە دەوڵەتداری دەیخوازێت، بەڵکوو هێز لە دەستی حیزبە باڵادەستەکاندایە، لەوەش مەترسیدارتر ئەوەیە کە هێزی تایبەت بە بەرپرسان هەیە و فەرمان لە تاکەکەسێکەوە، لە دەرەوەی وەزارەتی ناوخۆ، یان پێشمەرگە، وەردەگرن و نەتوانراوە لە چوارچێوە هێزێکی نیشتمانیی یەکگرتوودا یەک بخرێن، بە جۆرێک کە لەژێر دەستێکی ئەمینی مەدەنیی حکومیدا بن و بۆ ململانێی حیزبی بەکارنەهێنرێن و کار بۆ ئاسایشی نیشتمانی بکەن، ئەمە لە کاتێکدایە کە وڵاتانی زلهێز هەوڵی زۆریانداوە و هۆشداریشیان لە مەترسییەکانی نەبوونی هێزێکی

یەکگرتووی نیشتمانی داوە، بۆئەوەش پاکێجیان بۆ یەکخستنی هێزەکان پێشکەش کردووە.

بەواتایەکی تر، نەتوانراوە ئاساییشی ئەرێنی «positive peace» دروست بکرێت و ئەوەی هەیە، لە باشترین باریدا، تەنها لە چوارەچێوەی ئەوەدا دەخولێتەوە کە لە کایەی ئەکادیمیدا پێی دەوترێت ئاساییشی نەرێنی « negative peace».

خۆ ئەگەر ئاساییش بەواتا فراوانەکەی باس بکەین، وەک ئەوەی قوتابخانەی کۆپنهاگن و بە دیاریکراوی «باری بوزانBarry Buzan » ئاماژەی پێدەکات و جەختی لێ دەکاتەوە، تا ئێستاش هاوڵاتی لە هەرێمی کوردستان ناتوانێت بە ئارامی بخەوێت و ئاساییشی بۆ بەجەستە نەکراوە، ئەمەش لە ڕەهەندە (سەربازیی و سیاسیی و ئابووریی و کۆمەڵایەتی و ژینگەیی)یەکەیەوە ڕەنگی داوەتەوە؛ بەواتایەکی تر، ئاساییشی مرۆیی بەگشتی بە بارێکی خراپدا گوزەری کردووە و هاوڵاتی لەم هەرێمە بە ئارامی و بەبێ ترس ژیانی بەڕێ نەکردووە؛ ترس لە هەموو ڕووەکانی ژیانەوە؛ لە ترس لە ژیانی ئێستا و ئایندەش، کە ئەمەش ڕێژەییە و لەکاتێکەوە بۆ کاتێکی دی و لە کەسێکەوە بۆ یەکێکی دی گۆڕاوە و دەگۆڕێت، ئەمە لەلایەک، لەلایەکی ترەوە، بنکە فیزیکییەکەی هەرێم وەکو کیانێکی نادەوڵەتی (گەل، سامان، تەکنۆلۆجیا)و ڕووکارە دامەزراوەییەکەشی (سیستمی سیاسی و کارگێڕی) هەر نەگەیشتوونەتە جێگیریی و کەناری ئارامی. بۆ وێنە، چەند بەڵگەیەک، لە چەند ڕوویەکەوە، دەخەینەڕوو:

١. ئاساییشی خۆراک بوونی نییە و کاری تەواوی بۆ نەکراوە، لە ئەگەری هەر سنوورداخرانێکدا، لە هەرێمێکی داخراودا –کە هیچ دەروازەیەکی ئاویی نییە- ڕاستەوخۆ هاوڵاتی دوچاری دڵەڕاوکێ و تەنگەتاوی و زیانی بەرجەستە دەبێت.

٢. لەڕووی ئاساییشی کۆمەڵایەتییەوە –کە دواتر زیاتر لەسەری دەوەستین- نەتوانراوە بناغەیەکی بەهێز دابڕێژرێت.

٣. ئاساییشی ژینگەیی: تا ئێستا میکانیزمەکانی ئاساییشی ژینگەییش دانەنراون و مەترسی لەسەر ژینگەش بوونی هەیە.

٤. هەروەها بە ئەزموونی سی ساڵی حوکڕانی نەتوانراوە ئاساییشی ئاو دابین بکرێت و بناغەیەیەکی تۆکمەی ئەوتۆ هەبێت کە لەو جوگرافیا لەبار و گونجاوەی هەرێمی کوردستاندا ئاساییشی ئاو دابین بکات، بە دروستکردنی بەنداو و سیستمی ئاودێڕی و تەکنیکی نوێی ئەوتۆ کە هاوکاربێت بۆ دابینکردنی ئاوی پێویست بۆ هاوڵاتیان و کشتوکاڵ و ئاژەڵ و ..هتد، بەدرێژایی ساڵ.

٥. ئاساییشی تەندروستی: کە تا ئێستا نەتوانراوە بە تەواوی هاوردەکردن و بەرهەمهێنانی دەرمان کۆنترۆڵ بکرێت و بە فلتەرێکی دڵنیایی جۆرییدا تێبەپەڕن، ئەمە

لەلایەک، لەلایەکی ترەوە کۆمپانیاکانی دەرمان لەژێر کۆنترۆڵی حکومەت و وەزارەتی تەندروستیدا پابەند نین.

٦. لەڕووی کیانەکەشمانەوە، تا ئێستا هەر لەژێر مەترسیی هەژموونی بەغدادایین و هەر جارەی بە میکانیزمێک قەڵەمڕەو و دەسەڵاتمان کەم دەکرێتەوە، جارێک بە هێزی سەربازی (ئەوەی لەدوای ١٦ی ئۆکتۆبەر ڕوویدا)، جارێک بە فشاری دارایی و ئابووری (بڕینی بەشە بودجەی هەرێم)، جارێکی دی بە میکانیزمی دادگا و دامەزراوەی قەزائی (بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی یاسای نەوت و گازی هەرێم..). مەترسی بەرژەوەندی و هەڕەشەی هێزە ئیقلیمییەکان (بەتایبەت ئێران و تورکیا) و نادڵنیابوون لە پشتیوانی هێزە نێودەوڵەتییەکانیش (بەتایبەت ویلایەتە یەکگرتووەکان) لە هەڵوێستە هەستیار و چارەنوسسازەکاندا، لەولاوە بوەستێت.

کەواتە تا هەنووکە هەڕەشە ناوخۆیی و دەرەکییەکانی ئاسایش بوونیان هەیە و نەتوانراوە ئاستێکی باشی ئارامی بۆ هەرێم، وەکو کیان و دامەزراوە و هاوڵاتی و سامانەکانیشی، فەراهەم بکرێت.

سێیەم: لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە:

تاکی کورد لە سی ساڵی ڕابردوودا، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە، لە سایەی ئەو حوکمڕانییەی کە هەبووە، دوچاری چەندین گرفتی جەوهەریی بووەتەوە.

شەڕی ناوخۆ و نەبوونی ئاساییش لە قۆناغێکدا، نەبوونی هەلی کار و بێکاری و هەژاریی و قەیرانی دارایی و نەبوونی مووچەی پێویست و نەدانی مووچە لەکاتی خۆیدا و بێسەروبەرەیی میدیا و پڕکردنی سۆشیال میدیا بە لاپەڕە و هەژماری سێبەری بەرپرسان و پارتە فەرمانڕەواکان و کارکردنیان بۆ وروژاندنی کۆمەڵێک پرسی ناتەندروست، هەروەها پەخشکردنی بێفلتەری دراما و فیلمە بیانییەکان، شیرازەی کۆمەڵگەیان لەڕووی خۆمەڵایەتییەوە دوچاری گرفتکردووە و بەشێکی زۆری خێزانەکانیانی ڕووبەڕووی گرفتاری و کێشە کردووەتەوە، تاکیش لەسایەی ئەم دۆخەی کە دروستکراوە، لە بارێکی دەروونیی نائارام و ناجێگیردا دەژیت، حاڵەتەکانی خۆکوشتنی مامۆستا و خوێندکار و کاسب و نەدار و بێکارانی ئەم هەرێمە کە ڕۆژانە گوێبیستیان دەبین، بەشێکی دەرەنجامی ئەو دۆخە نەخوازراوەیە کە هەیە، تەنانەت گرفتە خێزانییەکان و تێکچوونی شیرازەی خێزانیش بەشێکی پەیوەستە بەو بارە نەخوازراوەی کە هەیە، چونکە تا ئێستاش نەتوانراوە ئەو دیاردە دزێوانەی کە لە سۆشیال میدیادا هەیە بە یاسا چارەسەر بکرێت و کار بۆ کۆنترۆڵکردنیان بکرێت، ئەمە لەلایەک، لەلایەکی ترەوە، هێزە دەسەڵاتدارەکان،

نەیانتوانیوە تەبایی گشتگیر لە کۆمەڵگەدا بخولقێنن، بەپێچەوانەوە، هەوڵی تۆخکردنەوەی خێڵگەرایی و هۆزگەرایی و ناوچەگەرێتی فرەوەلائییان داوە، بەمەش زۆر جار لەبری دروستکردنی یەکگرتوویی نیشتمانی، ناکۆکی و دووبەرەکییان زیاتر کردووە. کۆچی بەلێشاوی گەنجان و هاوڵاتیان بەگشتی، ئەو ڕاستییە دووپات دەکەنەوە کە تاک ئینتیمای بۆ نیشتمانەکەی نەماوە لە سایەی ئەم دەسەڵاتەدا، کۆچێک پتر لە سەرهەڵگرتن دەچێت بە ڕێگای مەرگ و مان و نەماندا، تا کۆچێکی ئاسایی؛ خنکان و تیاچوون و ڕەقبوونەوەی سەدان هاوڵاتیی ئەم هەرێمە گەواهیدەری حاشاهەڵنەگری ئەو ڕاستییەن.

بەدیوێکی تردا، بوونی ئەو ڕۆتین و بیرۆکراسیەتە زۆرە کە لە دامودەزگاکاندا هەیە، بەتایبەت خزمەتگوزارییەکان، لەگەڵ ئەوەی بووەتە هۆی بەهەدەردانی سامانی گشتی و زایەدانی توانا و کاتی هاوڵاتیان، هۆکاری سەرەکییش بووە بۆ زیادبوونی دیاردەی بەرتیلدان و بەرتیلخواردن و واستەکاری و خزمەخزمێنە و گەندەڵی.

لەلایەکی ترەوە ئەو جیاوازییە زۆرەی لە نێوان چینی بەرپرسان و خەڵکی ئاساییدا هەیە جۆرێک لە چینایەتیی زەقی دروستکردووە و ئاشتەوایی کۆمەڵایەتیشی لاواز کردووە، بە جۆرێک لە ئەگەری ڕوودانی هەر ناڕەزایەتییەک و تەقینەوە و خۆپیشاندانێکدا، ماڵی بەرپرسان، ئەگەر پاسەوانیی توندوتۆڵ نەبێت، مەترسیی هێرشبۆکردنیان زۆرە و نموونەی لەو حاڵەتانەش بوونی هەیە. ئەمەش دەلالەتە لە بێزاری خەڵک بە گشتی لە دەسەڵات.

بەواتایەکی تر، دەسەڵات لە ماوەی ئەم سی ساڵەی حوکمڕانیی خۆیدا نەیتوانیوە وەلا و ئینتیما لەنێو تاک و کۆمەڵگەدا دروست بکات، بە جۆرێک نەک دەسەڵات، بەڵکوو دامودەزگا فەرمییەکانیش بە هی خۆیان و نەوەکانی ئایندە بزانن، بەپێچەوانەوە، لە کاتی هەر شڵەژان و خۆپیشاندان و ناڕەزایەتییەکدا، یەکەم شوێن کە بەر شاڵاوی گەنجان کەوتووە، دامودەزگا فەرمییەکان بوون، چونکە گەنجێک کە لە سەردەمی حوکمڕانی ئەم دەسەڵاتەدا چاوی بە دونیا هەڵهێناوە، بێهیوا کراوە و بێکاری یەخەی گرتووە و هیچ ئاسۆیەکیش بۆ ئایندە لەلای ڕوون نییە، بۆیە یان هەوڵی هەندەران دەدات، یاخود بیر لە دەربڕینی ناڕەزایەتی دەکاتەوە بەو شێوەیەی کە ڕەنگە لای بەرپرسان پێشبینیکراو نەبێت.

چوارەم: لەڕووی ئابوورییەوە:

دۆخی ئابووری هەرێمی کورستان دۆخێکی ناجێگیری هەیە و بەدەست چەندین گرفتەوە دەناڵێنێت، دیسانەوە فەلسەفەی ئابووری لێرە ڕوون نییە.

هەرێمی کوردستان لە سی ساڵی ڕابردوودا زنجیرەیەکی درێژ گرانی و سەختی و قەیرانی دارایی و بێکاریی و هەژاریی و نەداریی هاوڵاتیانی بەخۆیەوە بینیوە، ئەمانە

هۆکاری گەورە لە پشتییانەوە بووە، بەشێکی گەورەی هۆکارەکان پەیوەست بوون بە شێوازی ئیدارەدان و بوونی گەندەڵی و بەشبەشێنەی کۆمپانیا و کەرتی تایبەت لە نێوان پارتە فەرمانڕەواندا و نەبوونی سانسۆری کارا، ئەمە لەپاڵ هۆکارە کارگێڕیی و کۆمەڵایەتی و کەلتوورییەکانی تر کە جەستەی فەرمانڕەوایەتی هەنووکە پێیانەوە دەناڵێنێت.

بەڕوونی دیارە کە یەکێک لە هۆکارەکان ئەو سیستمە پەیڕەوکراوەیە، کە چینێکی بردووەتە ئاسمان؛ کە کەمینەیەکی لەسەرڕژاوە، چینەکەی تریش، کە زۆرینەی هاوڵاتیانی لەبەربڕاون؛ چینی هەژاران و کەمدەستانن و چاوەڕێی دەستی کەمینەیەکی چاوچنۆکن، کەمینەیەک زۆربەی، یان سەر بە پارتە فەرمانڕەواکانن، یاخود بە پاڵپشتیی ئەوان کار دەکەن، بەڵکوو کۆمپانیاکان و کەرتی تایبەتیش زۆربەیان، پاشکۆی پارتەکانی دەسەڵاتن، ئەمەش دەروازەی بۆ گەندەڵیی دارایی خۆش کردووە، چونکە زۆربەی تەندەری پرۆژە گەورە و مامناوەندی و گچکەکانیشە هەر بۆ ئەوان دەبێت و دابەشکاریی بۆ دەکرێت. ئەمە وێڕای نەدانی باج و ئەرکە داراییەکانی سەرشانیان و چاوپۆشیکردن لێیان لەلایەن حوکومەتەوە. لەملاشەوە هەرچی باج و سزا و غرامە و ئەرکە داراییەکانی تری سەر هاوڵاتیی ئاساییە، چەند هێندە کراوە و بارگرانییەکی زۆری بۆ هاوڵاتیان دروستکردووە.

لەلایەکی ترەوە، کاتێک حکومەتی هەرێمی کوردستان بڕیاری ئابووریی سەربەخۆی دا، نەیتوانی ئەرکەکەی بە سەرکەوتووانە جێبەجێ بکات و شەفافانە و لێزانانە کارەکانی ئەنجام، بە بەڵگەی ئەوەی چەندین گرێبەستی ناتەندروستی لە بواری نەوت و گازدا ئەنجامداوە، کە بارگرانییەکی گەورەی دروستکردووە، لەلایەک، لەلایەکی ترەوە، جگە لە چەند بەرپرسێکی کەمی دەسەڵاتدار، تەنانەت پەرلەمان و پەرلەمانتارانیش وردەکاری ئەو گرێبەستانە نازان، ئەمە وێڕای ئەوەی کە ئەم هەنگاوە بوو بەهۆی بڕینی بەشە بودجەی هەرێم لە بەغداوە، هەرێمیش تا هەنووکە نەیتوانیوە گرفتە داراییەکانی و پەیوەندییەکانی لەگەڵ بەغدا ساغ بکاتەوە، بە جۆرێک کە لە سوودی هاوڵاتیان و ئەزموونەکەشدا بێت.

لەلایەکی ترەوە، هەرێمی کوردستان نزیکەی هەشت ساڵە یاسای بودجەی نییە و پلان و پرۆژەکانی ڕوون نین و لەسایەی نەبوونی ئەو یاسایەدا، وەکو پێویست بەڕێوەناچن.

بە دیوێکی تردا هەرێمی کوردستان ئابوورییەکی کرێخۆری بێ پلانی هەیە و نەتوانراوە، لەگەڵ دەوڵەمەندیی هەرێم لە ڕووە جیاوازەکانی سامانەوە، سەرچاوەکانی داهات و دارایی هەمەچەشن بکرێن و لە دۆخێکی وەکو کاتی هەرزانبوونی نەوتدا، کە سەرچاوەی سەرەکیی داهاتە، هەرێم دوچاری گەورەترین قەیرانی دارایی بووەوە و هاوڵاتیانی خۆی بە سەختترین قەیراندا برد، کە تەنانەت نەیتوانی مووچەی مووچەخۆرانیش دابین بکات؛ جارێک بە بڕین و جارێک بە پاشەکەوت و جارێکی دی بە نەدان و جارێکی دی بەناوی خۆگونجاندن و بەپێی

گیرفان، مافی ڕەوای خەڵکیان لە مووچە و شایستەی دارایی دەخوارد. ئەمەش ناڕەزایەتی گەورەی مووچەخۆران و چەندین لێکەوتەی نەخوازراوی بەدوای خۆیدا هێنا.

لەڕوویەکی ترەوە، نەزانی بەڕێوەبردنی ڕاژەی گشتی و هەوڵدانی دوو پارتە فەرمانڕەواکەی هەرێم، وایکرد لە قۆناغێکدا بە لێشاو و بەبێ فلتەر و پێوەری زانستی و کارگێڕی و پێویستی دامودەزگاکان و بۆ ڕاکێشانی وەلای خەڵکی و ڕازیکردنیان، سەدان هەزار خەڵک لە کەرتی گشتیدا دامەزرێنرا، کە بەم هەنگاوە ناستراتیژییە نازانستییە کەمەرشکێنە، حکومەت هەڵاوسانێکی وەزیفیی وای بۆ دروستبوو، کە تا هەنووکە چارەسەری نەکراوە، چونکە لەلایەکەوە ئەم هەنگاوە کەرتەکانی تری وەکو کشتوکاڵ و ئاژەڵداری و ..هتد، خاڵی کرد لە کەسانی پسپۆڕو شارەزا و بە ئەزموون و هێنانی لە بوارێکی تر و لەسەر مێز و کورسییەک داینان کە شارەزاییان لێی نەبوو، بەمەش کەمەری کشتوکاڵ و ئاژەڵداری شکان و لادێکانی بەرە و چۆڵبوون برد، لەبری ئەوەی پلانی ئاوەدانکردنەوەیان دابنێت. لەلایەکی ترەوە، دەسەڵاتداران بەم کارەیان بارگرانییەکی زۆریان لەسەر بودجەی گشتی دروستکرد و بێکاریی ڕوپۆشکراویان کرد بە ئەمری واقیع، بە جۆرێک کە ئەگەر تەنها سێیەکی فەرمانبەران دەوام بکەن، دەتوانن دامودەزگاکانی حکومەت بە باشی بەڕێوە ببەن. لەلایەکی ترەوە، بەشێکی زۆری کادیر و کەسانی حیزبی بە ناشایستەیی مووچەی خانەنشینییان بۆ بڕایەوە، ئەمە وێڕای ئەوەی کە کەسانێکی زۆر لەژێر ناوی فەرمانبەردا مووچە وەردەگرن بەبێ ئەوەی ڕۆژێک دەوامی ئاسایی بکەن، ئەمەش دیاردەی «فەرمانبەری بندیواری» کردە مۆتەکە بەسەر بودجەی گشتی و خەڵکیشەوە، کە تا ئێستا ئیرادەیەکی بەهێز نییە بۆ لابردنی ئەو بارگرانییە ناڕەوایە بەسەر دارایی گشتییەوە و چارەسەر نەکراوە.

لەگەڵ ئەوەشدا تا ئێستا سندوقی خانەنشینی فەرمانبەرانی دەوڵەت دانەمەزرێنراوە، کە بەپێی یاسای ژمارە (٢٧)ی ساڵی (٢٠٠٦)ی هەموارکراو، دەبوایە دروست بکرێت. ئەم ئەزموونە لەم ڕووەوە لە هیچ شوێنێکی دونیا بەو شێوەیە نەبینراوە!

وێڕای هەموو ئەمانە، داهاتی ناوخۆش پشکێکی زۆری بۆ هەردوو پارتی فەرمانڕەوا دەچێت و ناگەڕێتەوە خەزێنەی گشتی، ئەمەش گەورەترین زەنگی مەترسییە بۆ سەر ئەزموونی حوکمڕانی لە هەرێمی کوردستان. لەپاڵ ئەمانەشدا قاچاخچێتیش مۆتەکەیەکی ترە کە ئابووری هەرێمی لاواز کردووە و تا ئێستا نەتوانراوە سنووری بۆ دابنرێت، کێشە گەورەکەش ئەوەیە کە ویستێکی ڕاستەقینە نییە بۆ نەهێشتنی ئەو دیاردە قێزەونە، بەڵکوو زۆرجار دەوترێت بەرپرسانی حیزبی لەپشت ئەم کارەوەن. ئەوەشمان بیر نەچێت کە بوونی ڕۆتین و بیرۆکراسیەتی زۆر، بەتایبەت لە دامودەزگا خزمەتگوزارییەکاندا، بووتە هۆی بەهەدەردانی سامانی گشتی، وێڕای زایەدانی توانا و کاتی تاکی هاوڵاتی.

پێنجەم: لەڕووی دەستووری و یاسایی و دادوەرییەوە:

گەورەترین گرفت کە تا ئێستا هەرێمی کوردستان پێوە دەناڵێنێت نەبوونی دەستوورە؛ دەستوورێک بتوانێت شێوازی سیستمی فەرمانڕەوایەتی دیاری بکات و ماف و ئازادییەکان بە ڕوونی دیاری بکات و پەیوەندیی نێوان دامەزراوەکانی فەرمانڕەوایەتی دیاری بکات و پسپۆڕی و کار و دەسەڵاتەکانیان بنەخشێنێت. بە جۆرێک کە ببێتە حەکەم و لایەنەکان لە ململانێکانیاندا بۆی بگەڕێنەوە و دەروازەیەکی گرنگ و یەکلاکەرەوەی زۆرێک لە گرفتە و ناکۆکییەکان بێت و ببێتە بەردی بناغەی ئەو یاسایانەی کە لە پەرلەمانەوە دەردەچن، ئەمە لەگەڵ ئەوەی کە ڕەشنووسێک هەیە، بەڵام کارەکانی نەگەیشتووە بە پایان.

> **دەسەڵات لە ماوەی ئەم سی ساڵەی حوکمڕانیی خۆیدا نەیتوانیوە وەلا و ئینتیما لەنێو تاک و کۆمەڵگەدا دروست بکات، بە جۆرێك نەك دەسەڵات، بەڵکوو دامودەزگا فەرمییەکانیش بە هی خۆیان و نەوەکانی ئایندە بزانن**

لەلایەکی ترەوە، یاساکان لە هەرێمی کوردستان فەلسەفەیەکی ڕوونیان لەپشتەوە نییە، دەزگای یاسادانانیش ڕۆڵەکەی کارا نییە، هێندەی جێبەجێکاری ئەجێندای پارتە دەسەڵاتدارەکان بووە، هێندە ڕەوتی یاسای بابەتییانە و وەڵامدەرەوەی خواستەکانی کۆمەڵگە نەبووە، هەندێک لەو یاسایانەش کە دەرچوێندراون، نەچوونەتە بواری جێبەجێکردنەوە، یاخود هەندێک یاسا خۆیان دەروازەیان بۆ گەندەڵی و بەهەدەردانی موڵک و سامانی گشتی خۆشکردووە، بۆ نموونە یاسای وەبەرهێنان.

واتە دەسەڵاتی یاسادانان لە هەرێمی کوردستان دەسەڵاتێکە، لە زۆربەی قۆناغەکاندا، وەکو دەزگایەکی شەرعیەتدەر بەو یاسا و کار و ڕێکارانە ڕۆڵی بینیوە، کە پارتە سەرەکییەکانی پێکهێنەری حکومەت دایانڕشتووە و نەیتوانیوە هاوسەنگی لە نێوان خۆی و حکومەتدا دروست بکات، یان بە واتایەکی تر، نەیتوانیوە ئەرکی دووەمی وەک پێویست جیبەجێ بکات، کە –دوای یاسادانان– چاودێریکردنی کارەکانی حکومەتە، بەڵکوو زۆربەی کات وەڵامی پرسیارەکانیشی نەدراوە و بانگهێشتکردنیشی بۆ بەرپرسانی حکومی زیاتر میوانداری بووە، تا پرسیارکردن و لێپێچینەوە، چجای متمانە لێسەندنەوە!

لەڕوویەکی ترەوە پەرلەمانی کوردستان، لە یاساکانیدا جۆرێک لە ڕەوایەتی بە

دوو ئیدارەیی شاراوە داوە، تەنانەت لە یاساکانیشدا جێی زاراوەی ئەدەبیاتی هەدوو پارتی حکومڕان کراوەتەوە بۆ ڕازیکردنیان و نەیتوانیوە هەموو زاراوەکان یەکبخات و فەرهەنگێکی سەربەخۆی یاسایی تایبەت بەخۆی بنیات بنێت، بەڵکوو لەلایەکی ترەوە تا هەنووکەش بەشێک لەو زاراوانەی کە لە یاساکاندا بەکاردەهێنرێت، هەر عەرەبین، یاخود کراون بە ئینگلیزی، لەبری ئەوەی بە کوردی ڕەوان وشەی بۆ دابنێن. نموونەیەکی زەقی دابەشکاریی یاسایی زاراوەکان، کە بۆ ڕازیکردنی هەردوو لایەنی دەسەڵات دانراوە، ناوی «خوێندکار» و «قوتابی»یە، کە هەردووکیان لە (پڕۆژەیاسای پەروەردە و فێرکاری لە هەرێمی کوردستان – عێراق)دا جێیان کراوەتەوە، لەبری یەکخستنی ناوەکە، هەرچەندە لە ماددەی (١/بڕگەی بیست و دووەم)دا بەجیا ناسێنراون و قوتابی بۆ بنەڕەتی و خوێندکار بۆ سەروو بنەڕەتی تا زانکۆ، دیاری کراوە. لەڕوویەکی ترەوە دامەزراوەی پەڕلەمان نەیتوانیوە نوێنەری ڕاستەقینەی هاوڵاتیان بێت، یاخود ئەرکی تەنفیسی سیاسی و کۆمەڵگەیی وەک پێویست بەرجەستە بکات؛ واتە شەڕی شەقامی خەڵک بە ئازادانە لەوێ بکرێت و ئارامیی هاوڵاتیان پارێزراو بێت و هاوڵاتی دڵنیا بێت لەوەی کە نوێنەرەکانی شەڕی قوت و ئازادییەکانیان و مافەکانیان لەژێر گومەزی پەڕلەماندا بۆ دەکەن.

لەڕوویەکی ترەوە ئەزموونی دادوەری هەرێمیش بەکۆی گشتی لەژێر پرسیاردایە، سەربەخۆییەکەی، بڕیارەکانی، تەنانەت داواکاری گشتی لە چەندین پرسی جیاوازی پێشێلکاری مافی مرۆڤدا هیچ نابزوێنێت، بەمەش میسداقیەتی خۆی لەدەست دەدات.

دادگاکانیش هەر لەلایەن دوو پارتی دەسەڵاتدارەوە پێکهێنراون؛ دادوەرەکانیش بەگشتی هەر بە تەزکییەی ئەوان دانراون و ئاڕاستە کراون؛ بەواتایەکی دی، بەڕوونی پارتە فەرمانڕەواکان هەژموونیان بەسەر دادگاکانەوە هەبووە و هەیە و لە ململانێ سیاسییەکانیشدا بەکاریان هێناون، تەنانەت بوونەتە شوێنی دەرکردنی فەرمانی دەستگیرکردن بۆ بەرپرسانی پارت و لایەنی تر و چالاکوان و ڕۆژنامەنووسان و سەرکردەکانی ڕا، کە زۆرجار لە شێوەی فشاردا ئەمە کراوە و هەندێکجار جێبەجێش نەکراون. ئەمەش نیشانەی پرسیاری گەورە لەسەر ئەو دامەزراوەیە و کارایی و سەربەخۆییەکەی دروست دەکات. لەلایەکی ترەوە هەندێک لە ڕاپۆرتە نێودەوڵەتییەکان تا ئێستا باس لە بوونی گرتووخانەی حیزبی هەیە، کە مەترسییە بۆ سەر ئازادییەکان و مافی سیاسیی تاک.

شەشەم: لەڕووی زمانی ستانداردەوە:

ئەزموونی دەسەڵاتداریی هەرێم نەیتوانیوە زمانی ستانداردی کوردی دیاری بکات و لەو ڕووەوە خەمساردییەکی زۆر بەدی دەکرێت. نەتوانراوە بڕیاری سیاسیی بوێرانە لەو ڕووەوە بدرێت و پشت بە ئەکادیمییانی ئەو بوارە ببەسترێت و ڕێگری بکرێت لە ناوچەگەرێتی خەونی لەمێژینەی کورد بهێنرێتە دی و زمانی فەرمیی یەکگرتووی نوسین بهێنرێتە کایەوە و کایە سیاسی و ئابووریی و ڕۆشنبیری و ئەدەبی و زانستی و دیپلۆماسییەکانیشی پێ ڕێکبخرێت، دواجار ڕەنگدانەوەی لەسەر یەکگرتوویی کورد هەبێت، لانیکەم لەڕووی زمانی فەرمییەوە، هەروەها ئامرازێک بێت بۆ پاراستنی کولتوور و فەرهەنگ و قوتاربوون لە دەردی خێڵەکیی و ناوچەگەرێتی و ئیدی لە دامەزراوە فەرمیی و کارگێڕیی و پەروەردەییەکانیشدا، لەبری دوو زاری زمانی کوردی، کار بە یەک زمانی ستانداردی یەکگرتوو بکرێت و بکرێتە دیفاکتۆ و پەرەسەندنێکی ژیاریی و فەرهەنگی و سیاسی و کۆمەڵایەتییش بهێنرێتە کایەوە.

حەوتەم: لەڕووی فەلسەفەی حوکمڕانییەوە:

تا هەنووکە لە هەرێمی کورستان فەلسەفەی حوکمڕانی ڕوون نییە؛ نازانرێت چ جۆرە ئاڕاستە و ستراتیژێکی هەیە، هەر جارە و بە بارێکدا و بەبێ پلانێکی گشتگیر و ڕوون کار دەکرێت، تەنانەت لە بوارە گرنگەکانی وەک پەروەردە و فێرکردن و خوێندنی باڵاشدا، نەتوانراوە فەلسەفەیەکی ڕوون هەبێت و زۆرجار بە گۆڕانی وەزیرێک فەلسەفەی خوێندن و پەروەردەش گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەمە ئەگەر لە بنەڕەتدا ئەو فەلسەفەیە بوونی هەبێت. ئایا ئەم ئەزموونە بەم شێوازە لە ئاستی پێویستدا بووە؟ یاخود دەکرا کاری باشت بکرێت؟

دەڵێین: نەخێر ئەزموونێکی پڕ لە کێشە و قەیران و گرفت بووە و دەکرا بە ئەقڵیەتێکی کراوە و گەورەوە حوکمڕانی بکرێت و کۆمەڵگە و ئەزموونەکەشی بەو ئاقارە خراپەدا نەبرێت.

خستنەڕووی ئەم دیوە تاریکە بـۆ؟

خستنەڕووی ئەم دیوە تاریکە، لە سۆنگەی دڵسۆزییەوەیە بۆ ئەزموونەکە، بـۆ ئەوەیە بەرپرسان ئیدی چاوێک بە ئەزموونی حوکمڕانییاندا بخشێننەوە و هێندەی تر هەنگاوی هەڵە بە ئاڕاستە هەڵەدا نەنێن و بزانن ئەو ڕێگەی لەسەر دەڕۆن مەترسیدارە و دەیان لێکەوتەی نێگەتیڤی لە هەموو کایەکانی ژیانی سیاسی و ئابووریی و کۆمەڵایەتیی و کولتووریی و نەتەوەییەوە لێکەتووەتەوە، بەڵکو خودی کیانەکەش خەریکە دەکەوێتە مەترسییەوە؛ ئیدی کاتی گۆڕانکارییە.

ڕێگەچارە

چارەسەری ئەم گرفتانە بە گۆڕینی ئەقڵیەتی حوکمڕانی دەبێت، بە بوونی فەلسەفەیەکی ڕوون دەبێت بۆ حوکمڕانی و خزمەتکردنی گشتی، بە نووسینەوەی دەستوورێکی مۆدێرن دەبێت کە سیستمی سیاسی و ئابووری ڕوونبکاتەوە و ببێتە زامنی پاراستنی مافەکان و ڕێکاری گشتی ڕکابەریی و ململانێکانیش دیاری بکات، بە دامەزراوەییکردنی دامودەزگاکان و بەڕێوەبردنیان دەبێت، کە کەسانی شایستە و لێهاتوو بەڕێوەیان ببەن، کەسانێک پیاوی دەوڵەتداری، نەک سیاسەتکردن، بن، واتە بۆ بەرژەوەندیی گشتی و نەوەکانی ئایندەش کار بکەن، نەک بۆ بەرژەوەندیی تایبەتی حیزبی و بنەماڵەیی و شەخسی و فەرامۆشکردنی نەوەکانی ئایندە و ئایندەی نیشتمان. هەروەها بە هەمەچەشنکردنی سەرچاوەکانی داهات و داڕشتنی پلانێکی ئابووریی درێژخایەنی تۆکمە دەبێت کە بتوانێت هەموو توانا مرۆیی و سامانە سرووشتییەکانیش بخاتە گەڕ و خۆشگوزەرانی بۆ هەموو خەڵک بهێنێت و ژێرخانێکی ئابووریی بەهێز دابمەزرێنێت.

هەروەها لە ڕێگەی دابینکردنی ئاساییشەوە دەبێت، ئاساییش بە واتا فراوانەکەی، لە ڕێگەی دامەزراندنی دامەزراوەی نیشتمانیی پارێزەری هەمووان، کە نەتوانرێت لە ململانێ ناوخۆییەکاندا بەکاربهێنرێن و بڕیار لە دەزگا فەرمییەکانەوە وەربگرن و پارێزەر و خاک و خەڵکی کوردستان بن، بەبێ جیاوازی.

هەروەها لە ڕێگەی دەرهێنانی دەستی حیزبەوە دەبێت لەناو حوکومەتدا و کاراکردنی دامەزراوە فەرمییەکان و پاراستنی شکۆیان. لە ڕێگەی دروستکردنی تەبایی و یەکڕیزیی و دروستکردنی پایە گەورەکانی نیشتمان و نیشتمانسازی و هێنانەدیی خۆشگوزەرانی و بنیاتنانی پەیوەندیی دروست لەگەڵ هەموو لایەک، دەوڵەتان و ڕێکخراوەکان و بەغدا، لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی گشتی و هێنانەدیی ئامانجە نەتەوەیی و نیشتمانییە باڵاکان، بۆئەوەی ئیدی ئەو دیوە تاریکەی حوکمڕانی بڕەوێتەوە و ئاسۆیەکی نوێ بە گزنگی پرشنگدارەوە چاوەڕیی نەوەکانی ئێستا و ئاییندە بێت.